

Armen Töugu Félelem a szellemtől

*Előadás a „A béke hete – 21” rendezvényen, Észtország, Rosma
2007. június 16.*

Ennek az előadásnak a témája – a szellemisségtől vagy a szellemtől való félelem. Mivel a szeminárium keretén belül a félelem témáját tervezték, és a félelem egyik specifikus megjelenése a szellemtől vagy szellemisségtől való félelem, ezért megpróbálom kitérni ezt a témát. Oroszul fogok beszélni, hogy párhuzamosan lehessen észtre és németre fordítani, s így takarékoskodjunk az idővel. Rudolf Steiner szellemtudományának, az antropozófiának a terminológiáját fogom használni, így ha kérdés merül fel, rögtön menet közben fel lehet tenni. A vizsgálódásunk folyamán lényeges lesz az embernek, mint egy négytagú lénynek a bemutatása. Ezért az embert úgy fogjuk vizsgálni – habár ez a differenciálás valamennyire feltételes, de mégis a mai embert ez jellemzi – mint egy négytagú lényt.

Az emberi lény egyik lénytagja a fizikai teste, ami az anyagban van megformázva. Ennek az ellentétes pólusa az öntudatának a pólusa – ez az ő legszellemibb része. Ennek a megjelenését belső tapasztalással akkor élhetjük át, ha megpróbáljuk tartani a figyelmünket valamin. Például ha egy ilyen speciális erőfeszítést teszek: a belső figyelmemet koncentrálok valamire a saját belső lényemnek az erejével, hogyha ennek a belső erőfeszítésnek a tapasztalatát magamban fel tudom ismerni, akkor alapjában magamban a szellemet érzékelem. Akkor azt kell mondanom: a szellemem az adott esetben arra törekszik, hogy valamilyen gondolatot tartson a tudatban. Nem anyagi kezek tartják a gondolatot a tudat előtt, hanem maga a tudat próbálja az erőfeszítésével valamin megtartani a figyelmét. És az, amire irányíthatja a szellem a tudatát – amit úgy hívunk, hogy az ember Énje – az embernek ez az Énje a figyelmét irányíthatja pl. gondolatokra, érzésekre – a belső világára. Úgyhogy az emberi lény egyik tagja a fizikai-anyagi test; a másik – ennek ellentétes pólusa – a szelleme; a harmadik tag a lélek, vagyis a belső világ, amire fordíthatjuk a figyelmünket. Mondhatjuk: az ember Énje a legszellemibb; a lélek – gondolatok, érzések, indulatok – ezeket az Én segítségével, mint valami környezetet figyelhetjük meg. Az antropozófiai terminológiában ezt a részt „asztráltestnek” is nevezik, melyben a gondolati folyamatok, az érzések folyamatai, és az akarati folyamatok zajlanak, és melyeket az ember Énje tanulmányozhat, megfigyelhet. És van az emberi lénynek még egy tagja, amelyik az asztráltest és a fizikai test között található – ezt étertestnek nevezik. Az életfolyamatokban jelenik meg, az emberi test fiziológiai és biológiai életfolyamataiban. Még „életerőknek” is lehet nevezni. Az életerők – ez nem ugyanaz, mint pl. az emóciók, vagy gondolatok. Vagyis az étertest nem ugyanaz, mint az asztráltest. Az életerők nem is az, mint ami tisztán anyag. És érthető, hogy az anyag szintén nem ugyanaz, mint a gondolatok és az érzések, és egyáltalán nem az, mint amit öntudatnak, vagy Énnek nevezünk.

De mindez a négy tag kapcsolatban áll egymással, hatnak egymásra, ugyanúgy, mint ahogy pl. a meleg hat a levegőre, a levegő a vízre, a víz a tengerben a sziklára. És ilyen hatást fedezhetünk fel pl. a pszichoszomatikában. A psziché a lélek, a szoma a test, a pszichoszomatika a lélek kölcsönhatása a testre. Ez azt jelenti, hogy a lelki folyamatok: az emóciók, a gondolatok – hatni tudnak az élet- és a fiziológiai folyamatokra is, s ekkor a pszichoszomatikával van dolgunk.

Az öntudat pólusán, ott, ahol az ember Énje van, onnan is irányul hatás. A legelső terület, amire hat az Én, ez éppen a psziché. És akkor a pszichoszomatika analógiájára beszélhetünk pneumopszichikáról – a pneuma a szellem, a pszichika a lélek.

A pneumopszichikai és a pszichoszomatikus folyamatok, ezek azok, amelyek ebben a négytagú emberi lényben zajlanak. És ha ezek a folyamatok egymással korrelálnak, akkor az ember egészségesnek érzi magát, és bizonyos értelemben kapcsolatban önmagával. De ezek a struktúrájuk alapján nagyon bonyolult folyamatok – ha csupán arra világítunk rá, hogy milyen sok gondolata van az embernek, és minden gondolat meghatározott módon hat a szomatikára, mennyire különböző emóciók hatják át az ember lelkét, és mindegyik hat a szomatikára is. Vagy fordítva, a külvilágnak mennyire sokféle anyaga vesz körbe bennünket, melyeket belélegzünk, megeszünk, magunkba fogadunk – ezek a szomatika oldaláról hatnak a pszichikumra. És a pszichikumunk is visszahat a pneumára, az ember szellemére, az Énjére, az öntudatára. Vagyis az ember – egy bonyolult négy szintű rendszer. Ráadásul ez a rendszer még generációról generációra fejlődik. A mai modern ember másképp épül fel, mint például a régi egyiptomi. Ugyanúgy, mint ahogy a gyermek, a négytagúság szempontjából más felépítésű, mint a felnőtt ember. És ugyanígy az egész emberiség ebben az értelemben evolúción megy keresztül, tovább nő.

Ha megkérdezzük, milyen irányú ez a fejlődés, akkor ezt megláthatjuk, ha megnézzük, milyen irányban fejlődik az ember a csecsemőkortól a felnőtt korig. Észrevehetjük, hogy az öntudat pólusa erősödik a csecsemőkortól, amikor aránylag kicsi az öntudat és az emlék, sőt még nincs is, a felnőtt állapotig; az élet pólusa pedig, a szomatika pólusa gyengül, és egyre inkább a tudat pólusából kell megtámasztani. Bizonyos értelemben ennek a szellemi pólusnak valamiféle erősödése, emancipációja történik, egyre önállóbbá válik, és egyre aktívabban, önállóan vesz részt a pszichikai és szomatikus folyamatokban. És ahogy fejlődik az ember a csecsemőkortól a felnőtt korig, ugyanez a tendencia jelenik meg az emberiség fejlődésében is. Az egész emberiség is az élet pólusától és az aránylag kevés öntudattól halad az egyre nagyobb öntudat pólusa felé. És ezen az úton vannak különböző szakaszok, és különböző kis lépések.

A mai emberiség ismét egy átmeneti szakaszban van, ez egy átmenet az öntudat erősödésének egyik állapotából egy másik állapotába. Ezt olyan módon próbálhatjuk jellemezni, hogy ha feltesszük pl. azt a kérdést, hogy képes-e az ember Énje irányítani a gondolkodását korai gyermekkorban, akkor észrevevesszük, hogy a kisgyerekek még nem képesek logikusan gondolkodni, pl. a gondolkodás náluk inkább egy természeti folyamat, nem az öntudat által irányított. Vagyis bizonyos matematikai feladatokat a gyermek csak meghatározott kortól kezdve tud megoldani, mivel ehhez a gondolkodás vonatkozásában már önállóság szükséges. De az individuális fejlődésünk valamely periódusában olyan képességet dolgozunk ki magunknak, hogy ezután már logikus gondolkodásunk lesz. Ez feltételezi azt a képességet, hogy a gondolatainkat meghatározott logikai szabályok mentén vezessük. És ha van ez a képesség, akkor mondhatjuk: az ember szelleme, vagy az ember Énje, már rendelkezik azzal az erővel, hogy kontrollálja a gondolkodását és irányt adjon neki. És az emberiségfejlődés már megjárt szakaszának ez a gyümölcse, hogy ma a felnőtt embereknek, elméletileg már rendelkezniük kell ilyen képességgel. Az intellektus már elérte a fejlődésének egy meghatározott magas szintjét – ez nagyon nyilvánvalóvá válik, ha összehasonlítjuk az ősi egyiptomi emberrel, vagy a felnőtt embert az óvodáskorú gyermekkel.

A modern emberiség még egy lépést tesz az emancipációban és a szellemi fejlődésben. A modern emberiség azelőtt a feladat előtt áll, hogy megtanulja ugyanilyen módon kontrollálni az érzelmeinek az életét is. Valójában mondhatni, hogy az érzelmeinkhez való viszonyunkban gyakran még nem szabad állapotban vagyunk. Ez

azt jelenti, hogy még nem vagyunk képesek az érzelmeink folyását magunk irányítani, hogy egy meghatározott fejlődést adjunk nekik. Például hogy teljesen önállóan élő érdeklődést keltsünk fel magunkban olyan dolog iránt, ami nem érdekel – ez már egy meghatározott művészetet igényel, és nem mindenkinek sikerül. De mégis, minden ember, aki a modern életet éli, egyszerűen észleli, hogy ezen a területen: az emóciók, az érzelmek területén – szükségszerűség mutatkozik a rendbetételükre, hogy dolgozzunk rajtuk. Ez annak a következménye, hogy az ember kilépett egy bizonyos rendből, amiben az emóciói, érzései voltak, egy bizonyos rendezettség állapotból. Kiesett abból a rendezettségből, amelyik korábban összekötötte őt a rokonsággal és a tradíciókkal, az ilyen patriarchális viszonyokból – mindebből most kiesik, és emancipálódik. És akkor belül egy kaotikus állapot keletkezik. Ebben az értelemben az ember egy útelágazás előtt áll: vagy magának kell az emocionális, érzelmi viszonyait rendbe tenni – vagy ez kaotikus, sőt még az is lehet, hogy manipulatív módon fog megtörténni külső hatásokon keresztül.

És ha most megkérdezzük, hogy az öntudat, vagy az ember Énje milyen módon tud részt venni az érzések, emóciók rendezésében, akkor ebben az első lépés a megismerés lépése, annak a felismerése, mi él az érzéseimben, emócióimban. Vagyis nem tudok olyan dolgon dolgozni, aminek nem vagyok a tudatában, amit nem értek. És ha észrevesszük, hogy mivel érzelmeink a mieink – ez a belső lényünk része, akkor az önismeret problémájába ütközünk. Ezért az ilyen önismeret nélkül az érzések élete rendezetlen lesz, vagy manipulatív módon lesz rendezett, kívülről. Ez csak az első lépés, ami után meg is kell tanulni azokat az emóciókat és érzéseket, melyek átalakításra szorulnak, átalakítani. Egyszerűen azt mondani, hogy így érzek, és ez is vagyok – ez még nem elegendő.

Ez azt jelenti, hogy az első lépés – egyáltalán megérteni, hogy mit érzek, mit élek meg; a második lépés – megérteni, hogy milyen módon integráljam a lényem általános kontextusába azt, amit átélek. Mondhatjuk például ezt: önállóan gondolok valamit. Természetesen mondhatjuk: a gondolat jött – akkor én egy passzív befogadó vagyok. De gondolom, hiába akar valaki matematikai feladatokat oly módon megoldani, hogy ül, nézi a feladatot, és várja, amíg a fejébe száll a gondolat. Ez így nézne ki: bámul a táblára és várja, amíg feltűnik az eredmény. Észrevesszük, hogy itt az Én aktivitását feltételezzük, és hogy ez elvárható, hogy ez lehetséges, hogy ez természetes. De az érzések világában a civilizációnk körülbelül még ilyen módon él: a modern ember mintegy várja, hogy milyen érzés jön és azt érzékeli. De az élet az elé a feladat elé állított minket, hogy helyes módon rendezzük a viszonyainkat, mi pedig ülünk és bámulunk erre a feladatra, és várjuk, amíg maguk rendeződnek. És látható, hogy ez a feladat szellemi érettséget igényel. Azzal a szellemi erővel, mellyel jelenleg rendelkezünk, nehéz ezt a feladatot megoldani.

Minek az eredményeképpen érhető el ez a fejlődés? Mit kell ennek a szellemi növekedésnek az útján tenni? Mondtam: az első, amit tenni kell – megtanulni az emócióinkat és érzelmeinket mint külső objektumokat észlelni. Ez azt jelenti – felismerni, hogy mit érzek, teljességgel felismerni, vagy mondhatjuk így: az érzések életét a megismerés fényére emelni. Ehhez speciális gyakorlatokat lehet végezni, melyek nemcsak azt teszik lehetővé, hogy tisztánérzővé váljunk, hanem azt is, hogy az érzések területén bizonyos értelemben tisztánlátóvá is. Mivel mit is jelent a tisztánlátó? A tisztánlátó egy olyan ember, aki úgy tudja az érzéseket megfigyelni, mint ahogy mi látjuk a szemünkkel a külvilágot. Vagyis az ember Énje az érzésekkel kapcsolatba olyan pozícióba kerül, mint a szubjektum a külvilág objektumával szemben. Ahogyan észlelem ott a székeket, a külső tárgyakat, ugyanolyan módon kerülhetek a saját érzéseimmel kapcsolatban egy külső megfigyelő pozíciójába. Csak ha sikerül ilyen pozícióba kerülni,

akkor tudunk magunkban egy olyan erőt kelteni, amelyik segít az érzéseinket rendbe tenni, ugyanúgy, mit ahogy a székeket rendbe tudom tenni ebben a fizikai térben. Bizonyos értelemben akkor az ember képességet kap, hogy lássa, milyen emóciók mozognak az emocionális térben nemcsak magában, hanem körülötte, más lelkekben is, és aktívan részt vegyen ezeknek az emócióknak a mozgásában – a passzív befogadó szubjektum szerepéből egy aktív szubjektummá alakulni, amelyik rendet tesz. Valójában a modern embernek ez létfontosságú feladata, ha meg akar tanulni rendezett érzelmi életet élni. És a fejlődésének a következménye lesz az ilyen tisztánlátás. Ugyanúgy, mint ahogy a gondolatok területén az önállóság következménye lett az intellektus fejlődése.

De az ilyen fejlődés útján vannak lényeges akadályok. Az első akadály, ami a szemünkbe tűnik, hogy ha valamilyen érzés foglyul ejt, akkor nagyon nehéz úrrá lenni rajta, ha az erős. Már maga ez a kifejezés, hogy „úrrá lett rajtam valamilyen érzés” is arra mutat, hogy én egy passzív valaki vagyok, akit valaki foglyul ejtett. Lehet azt mondani „Úrrá lett rajtam a félelem” – ez azt jelenti, hogy valaki jött, és minden oldalról körbezárt. Nem „én lettem úrrá a félelmen”, hanem „a félelem lett úrrá rajtam”, – világos, hogy ki a passzív, és ki az aktív. S meg kell tanulnunk felcserélni a szerepeket. Ugyanúgy, mint ahogy mondtam, hogy nem „a gondolat uralkodik rajtam”, hanem „én uralom a gondolatokat”, „én uralom az ideát” – itt már előbbre jutottunk: az ideákat mi uraljuk. Gondolom, mindenki egyetért: nem jó, ha az idea ural engem, mert akkor fanatikussá válok. De ugyanez történik most az érzések világában. És mivel ez kényelmetlen erőfeszítéseket igényel, mint bármely gyakorlat, így sok ember fél ettől az erőfeszítéstől. Vagyis egy bizonyos fajta kényelem zavarja az ilyen kényelmetlen erőfeszítést megtételét – uralkodni az érzéseken ahelyett, hogy azok uralkodjanak rajtunk. Ez a probléma a belső kényelemből fakad, és zavarja az ilyen gyakorlatok végzését.

De valójában van egy mélyebb probléma. Az a helyzet, hogy ha az ember törekszik ilyen módon gyakorolni, akkor az önismeret útján a saját valódi lényébe ütközik. És tessék, a drámában pár napon keresztül azt éltük át, hogy némely dolgok más nevet kaptak. Az ilyen önismereti úton – különösen a lelki folyamatok területén – az ember néha kénytelen elismerni, hogy sok dolgot a magához való viszonyában másképp kell neveznie, mint ahogy korábban hajlamos volt nevezni. Kényelmetlen felfedezéseket tesz, hogy az indulatait gyakran egy módon nevezte – és ha mint objektumokra tekint, akkor teljesen másképp kell azokat neveznie. Az önismeret mintegy kényszerítő módon mutat rá az ember valódi morális értékére, azoknak az érzéseknek a morális értékére, melyek betöltik a lelkét. Vagyis megtanulja önmagát illúziók nélkül látni. Mondhatjuk: ha korábban el volt bűvölve önmagával, akkor most kiábrándul. Az ilyen kiábrándulást nagyon nehéz megélni. Az önmagunkból való kiábrándulás átélése nagyon nehéz.

És ez a nehézség még egy folyamat következtében erősödik, mégpedig azzal, hogy előfordulhat, hogy nem olyan könnyű átalakítani magunkban azokat az érzéseket, melyeket a kiábrándulás után szeretnénk átalakítani. Például, ha az ember felfedez magában valamilyen minőséget, amit az elbűvölt állapotában nem vett észre magában, de a kiábrándultság állapotában észrevesz. Például, az elbűvölt állapotában magát az igazságosság harcosának tartotta, majd a kiábrándulás állapotában ez úgy tűnik, hogy egyszerűen irigység. Aztán tegyük fel, hogy azt mondja: „Jól van, megpróbálok ezen dolgozni”, és a következő felfedezést teszi: úgy tűnik, hogy az irigység gyökerei még mélyebben ülnek a lényében; úgy tűnik, hogy ez nem egy egyszeri cselekedet kérdése, – tessék, itt volt az irigység, átdolgoztam azt, megszűntem irigynek lenni – hanem az irigység minősége már a szokások területén, az életfolyamatokban ül. Vagyis az ember hirtelen felfedezi, hogy szokássá vált nála irigynek lenni – s a szokásokon nagyon

nehéz dolgozni. A szokások akkor is megjelennek, amikor nincsen külső inger. Az ember nem akar irigy lenni, de szokás szerint mégis folytatja. Vagyis úgy tűnik, hogy a szokásainak a területével kell dolgoznia, ami sűrűbb és makacsabb dolog. A szokások – makacs dolgok. Mondhatjuk, hogy egy ilyen önmegismerő tudat előtt úgy lép fel, mint aminek olyan ereje van, mint a természeti erőkné. Azt mondják, hogy ez az elemek erejével, a természeti erőkkal rokon. És valóban, mondhatja: „A természetem szerint vagyok ilyen, nem pusztán a hangulatom alapján.” És egy ilyen felfedezés az önismeretre – az önmegismerő Énre – megsemmisítő módon hat. Vagyis a remény a probléma gyors megoldására elillan. Amíg az ember nem merült ennyire bele, mindig mondhatta: „Ma ugyan irigységet éltem át, de általában boldogulok ezzel”. Mint a cigarettázó, amelyik azt mondja: „Bármikor abba tudnám hagyni a cigarettázást, de ezt majd holnap teszem meg”. És amíg hiszek ebben, addig ezzel még együtt lehet élni. De abban a pillanatban, amikor az ember mélyebben néz ebbe a problematikába, hirtelen megérti: ezt nem olyan egyszerű holnap sem megcsinálni. És az önismeretnek ezen a szintjén minél nagyobb bátorsággal kell rendelkezni a továbblépéshez, mivel lehetséges, hogy egyik felfedezést a másik után tesszük, melyek nagyon hasonlóak a struktúra alapján: nagyon sok makacs káros és romboló lelki tulajdonság, melyekkel dolgozni kell.

Bizonyos értelemben, ha az ember minden ilyen fajta emóciót, majd utána a szokásokat is kiválasztja magából, külső objektumokká teszi őket, akkor egy önálló kép áll előtte, valamilyen lény. És ez a kép – nem más, mint önmagának a képe, önmagának az élő lelki tükörképe. Ráadásul ez a tükör egészen makacs, mivel makacs szokásokból áll. És egy ilyen megélés, bizonyos szinten a saját hiányosságaink a felfedezése: „Nem olyan vagyok, mint amilyennek szerettem volna magamat képzelni, és megváltoztatni magamat nagyon nehéz” – ez egy alapvető akadálya az önmegismerésnek. Az a megélés, amit most leírtam, gyakran nem jut el a tudatosodásig. Ugyanúgy, mint amikor a dohányos azt mondja: „Valójában abba tudnám hagyni, de van rá okom, hogy miért nem teszem” – mondhatjuk, még nem jutott el a tudatáig, milyen nehéz ezt megtennie. Az ilyen feladat nehézségétől való félelem található ott. De ez a félelem még többszöröződik, mivel ez nemcsak egy szokás, hanem nagyon sok mélyen ülő lelki szokás. És az, amit az előadás elején úgy hívtam, hogy „Félelem a szellemtől, a szellemiségtől vagy a szellemi megismeréstől”, az ezekből a félelmekből összegződik – félelem az erőfeszítésektől, melyeket végre kell hajtanom, hogy a különböző káros szokásaimat átalakítsam. Ez az, amit úgy nevezhetünk, hogy „félelem a szellemtől”.

És ha most visszaemlékezünk arra, amit az elején mondtam: az ember az előtt a szükségszerűség előtt áll, hogy rendezni kezdje a lelki életét; ennek a rendbetételnek a következménye lesz egy bizonyos fajta tisztánérzékelés és tisztánlátás; ennek következménye az önismeret egy meghatározott szintje; ennek következménye annak a megértése, hogy ez nem is olyan könnyű feladat – önmagunk átalakítása, mivel én, mint objektum, egy nagyon makacs dolog vagyok – az, ahogyan én magamat látom – egy olyan típus, egy olyan férfi, amelyik egyáltalán nem akar átalakulni egy alkalom alatt, hogy ez egy hosszú időn keresztül tartó erőfeszítés – akkor az ilyen feladattal való találkozás egy nagy félelmet idéz elő. És a feladat nehézsége olyan pánikfélelmet idéz elő, hogy fordított reakciók ébrednek: az ember elkezd gyűlölni a szellemet. És akkor gyűlölet keletkezik az egész szellemi fejlődés, és mindaz iránt, ami ezzel kapcsolatos – mint egy önvédelmi reakció a megoldhatatlannak látszó feladat előtt. És ezért van a mostani időkben ilyen gyűlölet a szellem iránt. Az értem ezalatt, hogy az aktív, nem a passzív szellem irányában. A passzív szellemet az emberek elégedetten fogadják. Vagyis szellemileg passzív állapotban bármit képesek elfogadni: valamilyen ideát, ami

foglyul ejt, valamilyen kellemes érzéseket, melyek foglyul ejtenek – mindezt szívesen, a szellem ilyen fajtáját – tessék befáradni! De ha aktív szellemi erőfeszítésről beszélünk, akkor ez gyűlöletet idéz elő. És a gyűlöletnek ez a formája nem új dolog a világban. Krisztus még maga mondta a tanítványainak: „A világ gyűlölni fog benneteket, ahogy engem gyűlöl”. A „világ” – ez mindannak a passzivitásnak a kifejezése, ami kényelemből nem akar változtatni, és mindent gyűlölni fog, ami a fejlődésről és a belső erőfeszítés által elért aktív fejlődésről szól. Akkor az ilyen passzív szellemiség sértettnek, megbántottnak érzi magát, ha valaki azt mondja neki, hogy szükséges tovább fejlődni, és ezt gyűlölni fogja.

Van-e kérdés?

– *Azt szeretném kérdezni, mi a különbség az érzések és az emóciók között, vagy ez ugyanaz?*

Armen: Nos, tömören ezt a határt húznám: mondjuk, hogy van igazság-érzés, de nem mondjuk, hogy van igazság-emóció. De nem akarok most ebbe belemerülni.

– *Beszélt a negatív érzések egy példájáról, az irigységről, melyet akkor fedeztünk fel, amikor magunkba néztünk. De hogyan legyünk a pozitív érzésekkel: a szerelemmel, a rokonszenvvel – amikor a szemébe nézel és azt látod, hogy ez csodálatos? És ugyanannak a szabálynak megfelelően kell eljárni, hogy az ember a tudatából képes legyen manipulálni, mintegy megölni azt, ami benne van?*

Armen: Nos tegyük fel így a kérdést: az, amit gyönyörűnek érzékelek, mennyire áll ez kapcsolatban az igazsággal, az igazán gyönyörűvel? Az, amit leírtam – és ha ezt az „érzések manipulációjának” hívjuk, akkor ez természetesen némileg negatívan hangzik. De mindezt egy másik szintre át tudom fordítani. Például a gondolatok szintjén lehetne ezt mondani: képzeljük el, hogy valaki egy matematikai feladatot akar megoldani. – akkor manipulálja a gondolatait. De ha nem manipulálja, ha csak bámul a feladatra, és azt mondja: „Milyen gyönyörűséges!”, akkor lehet, hogy eszébe jut valami gyönyörű gondolat, pl. „1+1=3”, és ezt gyönyörűen átéli, mivel a Hármasság – ez valami gyönyörűség! Ha ilyen módon viszonyulunk a gondolkodáshoz, akkor az igazsághoz semmi közünk sem lesz. A modern ember mégis igazolni akarja az ilyen viszonyulást az érzésekhez. A gondolatokkal kapcsolatban senki sem engedi meg magának az ilyen viszonyulást. Az érzésekkel kapcsolatban mindig van egy ilyen hallgatóságos tendencia ezt jóváhagyni. És ez a jóváhagyás aztán abban fejeződik ki, hogy azt mondják: „manipulálok az érzéseket” vagy „elnyomom azt, ami csodálatos”. De egyáltalán nem ez a kérdés. A kérdés az: milyen módon kell megtanulni szabadon élni, szabadon közlekedni az érzések világában? Ugyanúgy, mint a gondolkodás területén: milyen módon kell megtanulni szabadon mozogni a gondolatok világában? – Nem az a kérdés, hogy milyen módon ragadjunk meg gyönyörű gondolatokat. Ez a szubjektivitás és objektivitás kérdése. Vannak a világban objektív érzések, és vannak szubjektívek, vagy úgy is mondhatjuk, hogy hamisak.

Lehet azt mondani, hogy ahogyan van gondolkodási logika, úgy van az érzéseknek is logikája – ezek azok a törvények, melyek mentén meg tudunk tanulni objektívan közlekedni az érzések világában. És a feladat az, hogy ezt a logikát ugyanúgy tanuljuk meg alkalmazni, mint ahogy a gondolatok logikáját alkalmazzuk. Csak az, amit akartam mondani: az úton ilyen akadály keletkezik, ahogyan az önképzésben a szívlogika vagy az érzések logikája újtára lépek, a saját lelki lényem objektív morális bírálata elé kerülök. És akkor az a folyamat kezdődik, amiről beszéltem: nehéz feladat, kísérlet a kikerülésére, és gyűlölet a szellemi fejlődés iránt.

Van-e még kérdés?

Alapjában érthető, mire szükségesek és hol használhatók a felszabadított gondolatok. De mire szükségesek a felszabadított érzések? Önállóvá válnak-e, vagy valamilyen módon a szabad gondolatokhoz szükségesek?

Armen: Igen, a szabadságnak ezt az első szintjét – a gondolatok viszonyában – intellektusnak nevezzük. A szabadság második szintjét – önállóság az emóciók és érzések világában – intuíciónak nevezhetjük. Intuíció abban az értelemben, hogy akkor az ember megkapja annak a képességét, hogy az igazságot objektív dologként érzékelje. Az igazság érzéke ennek köszönhetően fog fejlődni. Az igazságérzék lehetővé teszi, hogy érezzük: ez – igaz; ez – hamis; meg tudja különböztetni az igazságot és a hazugságot, érezni tudja azt.

– Gondolkodással, a gondolatokkal lehet alkotni, és megsemmisíteni is, akkor az igazságérzék alapján lehetővé válik megkülönböztetni, milyen valójában az egyik fajta gondolat, s milyen a másik fajta.

Armen: Lehet azt mondani: akkor az igazságérzéknek köszönhetően az ember minősítheti azt is, amit ő maga végez, és azt is, ami a környezetében történik. És ez természetes módon egy morális értékeléssel is kapcsolatban áll: igazság vagy hazugság – ez már morális értékelés. És ezért mondtam: az önismeret ezen a második szinten törvényszerűen elvezet a saját lényünk morális minősítéséhez, ezt egyszerűen lehetetlen megúszni, – vagyis, én, az én lényem – mennyire igaz vagy hamis módon kapcsolódik a környező világhoz.

Van-e még kérdés?

– Én nem tenném egyenlővé az intellektust a gondolatok szabadságával, mivel ha a gondolataimat tudom irányítani valamilyen feladatok megoldására – ez nem jelenti a gondolatok szabadságát, mivel az az ember, aki ragyogóan tudja valamilyen cél érdekében azokat építeni, mégis a passzív befogadó számára, akibe ezek a gondolatok eljutnak, olyannak tűnnek, amilyenek ők akarnak, s nem úgy, ahogyan ő akarja.

Armen: Nos, a szabadság különböző szintjeiről beszélnék – valójában már mondtam ezt. Lehet, hogy valaki egy meghatározott szinten szabad – abban az értelemben, hogy képes racionálisan gondolkozni – de egy mélyebb szinten még lehet, hogy nem szabad, és akkor ez a racionális gondolkozás valamilyen emocionális előfeltételeken alapszik – előítélet, stb. – így a gondolkozásának mégis emocionális gyökerei vannak. Az axiómák és az előfeltételek emocionális szinten nem szabadok, de a logikai konstrukció mégis korrekt módon, és ebben az értelemben szabadon lett felépítve az ember által, csak egyszerűen az alap nem szabad – ez a szabadság egy másik szintje: lehetséges nem szabad axiómák alapján egy nagyon szabad teóriát felépíteni – jobban mondva egy önálló teóriát.

orosz nyelven megjelent:

<http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Books&go=page&pid=2308>

Fordította: Rákos Éva